

dr hab. Anna Wodzińska
Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej / Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski

Recenzja rozprawy doktorskiej zatytułowanej:
*Proto- i Wczesnodynastyczna ceramika z Komu Zachodniego w Tell el-Farcha
na tle innych osad z terenu Deltę Nilu*
napisanej przez mgr Magdalenę Sobas,
pod kierunkiem prof. dr hab. Krzysztofa Ciałowicza,
przedstawionej do dalszych etapów postępowania doktorskiego w
Instytucie Archeologii Wydziału Historycznego
Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w 2021 roku

Przedstawienie pracy

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska dotyczy naczyń ceramicznych ze stanowiska Tell el-Farcha, zebrana w trakcie badań archeologicznych na terenie Komu Zachodniego. Składa się z dwunastu rozdziałów, spisu tabel, spisu rysunków, spisu skrótów, bibliografii i katalogu (razem 443 stron). Rozdział 1 to wprowadzenie do tematu – określenie celu i zakresu pracy, określenie tła historyczno-kulturowego opracowania. Rozdział 2 został poświęcony historii badań nad ceramiką ze stanowiska, z zarysem struktur, z których omawiany materiał pochodzi. Rozdział 3 to charakterystyka osad okresu proto i wczesnodynastycznego z terenu Deltę, skąd pochodzi materiał porównawczy dla omawianej w pracy ceramiki. Rozdział 4 poświęcony jest omówieniu etapów produkcji naczyń. W rozdziale 5 doktorantka omawia surowiec, z którego wyrabiano opisywane w pracy naczynia. Rozdział 6 to rekonstrukcja procesu produkcji omawianych w pracy naczyń ceramicznych na podstawie badań etnoarcheologicznych. Typologia naczyń ceramicznych z Komu Zachodniego została opisana w rozdziale 7. Osobno została omówiona ceramika dekorowana (rozdział 8) i znaki garncarskie (rozdział 9). Rozdział 10 został poświęcony umówieniu funkcji naczyń z osady w Tell el-Farcha z okresu proto- i wczesnodynastycznego. Rozdział 11 to bardzo rozbudowane podsumowanie całej pracy. Rozdział 12 to aneks do pracy zawierający informacje odnoszące się do metodyki pracy z naczyniami

ceramicznymi – użytą terminologią i zastosowane metody dokumentacji stosowane w terenie. Tutaj także znalazły swoje miejsce wybrane analizy petrograficzne i wykaz całych naczyń z Komu Zachodniego.

Ocena poprawności i kompletności celów oraz hipotez badawczych

Bardzo trudno doszukać się w pracy konkretnych celów badawczych. Jest o nich mowa tylko w jednym zdaniu, co pozostawia duży niedosyt. Autorka nie stawia również prawie żadnych hipotez badawczych, które odzwierciedlałyby zagadnienia zawarte w tytule i postawionych pytaniach. Parę też można odnaleźć, np. w rozdziale odnoszącym się do etnografii, ale są one słabo czytelne i nie za bardzo oddają intencje autorki.

Najlepiej rozpisany zagadnieniem pracy jest aspekt funkcjonalny naczyń szczególnie w ich osadzeniu kontekstualnym. Nawet krótkie odniesienie do tych zagadnień sformułowanych w celach badawczych już na samym początku pracy pokazałoby lepiej, co jest zasadniczym problemem całości. Takie odpowiednie wprowadzenie pozwoliłoby czytelnikowi lepiej zrozumieć intencje doktorantki. Myślę że dopisanie paru zdań we wstępie wystarczyłoby, żeby przejrzysie określić zakres pracy.

Ocena merytoryczna

Kolejność rozdziałów i zawartych w nich treści wydaje się do pewnego stopnia myląca. Rozdział 2 został zatytułowany Historia badań nad ceramiką z Tell el-Farcha, ale w pierwszej części dotyczy samego stanowiska w Tell el-Farcha. Uważam że informacje o stanowisku można umieścić w osobnym rozdziale, szczególnie ze starannym opisem struktur z Komu Zachodniego, skąd pochodzi ceramika będąca podstawą recenzowanej rozprawy.

Tytuł pracy nie oddaje ducha całości. Tak naprawdę, mając tylko tytuł, nie wiadomo czego się spodziewać. Co jest zasadniczym celem pracy? Sama autorka pisze, że celem jest analiza ceramiki z Komu Zachodniego (strona 5). Ale jaka konkretnie to ma być analiza? Dlaczego zastosowano taką a nie inną? Do czego ta analiza ma prowadzić?

Uważam że bardzo rozbudowane tło historyczno-kulturowe jest w pracy niepotrzebne, na pewno w obecnej formie. Tekst, zresztą bardzo uproszczony, o kulturze górnogipskiej nie za bardzo ma związek z zasadniczym tematem całej rozprawy.

Metodyka i metodologia zastosowana w pracy nad ceramiką w terenie i przy komponowaniu rozprawy doktorskiej powinny znaleźć się w osobnym rozdziale, najlepiej na początku pracy, tak aby czytelnik od początku mógł zorientować się w przyjętych przez autorkę metodach potrzebnych do uzyskania odpowiedzi na postawione w pracy pytania badawcze. Zarys metodyki umieszczony na końcu pracy, w dodatku w aneksie, sprawia wrażenie że jest to drugorzędna część pracy. Jak doktorantka liczyła naczynia? Materiał osadniczy jest zazwyczaj zachowany bardzo fragmentarycznie, więc bardzo ważne jest ustalenie jak tak częściowo zachowane formy będą liczone. W pracy pojawiają się określenie „znaczna ilość,” ale co ono konkretnie oznacza? Czy zostały przeprowadzone jakieś szczegółowe statystyki? Jak dane o badanym materiale są przechowywane? Czy zostały umieszczone w jakiejś bazie danych? Jeżeli tak, to jakiej?

Nie jest zrozumiałe dlaczego doktorantka osobno potraktowała całe naczynia i umieściła je w osobnej tabeli. Zgadza się, że tylko kompletne naczynia mogą stanowić podstawę typologii. Jednakże klasyfikacja form musi się również opierać na formach zachowanych fragmentarycznie, jeżeli nie są one reprezentowane w całych naczyniach, ale stanowią część zespołu pochodzącego z danego stanowiska. Dodatkowo, jeżeli analizujemy naczynia wg konkretnego kontekstu znalezienia, to nawet małe fragmenty, jeżeli są częściami naczyń znalezionych in situ, ich obecność więcej mówi o użytkowaniu danej części stanowiska.

Myślę że dobrym pomysłem jest przedstawienie materiału porównawczego z innych stanowisk z delty Nilu (strony 36–39). Jednakże niezrozumiałe są opisy stanowisk, gdzie ten materiał zidentyfikowano, zwłaszcza że autorka nie poprzestaje na interesującym ją czasie, ale pisze o innych reprezentowanych okresach (np. okresie rzymskim), które nie stanowią nawet części całej rozprawy.

Jeden z rozdziałów pracy poświęcony jest procesowi produkcji naczyń na podstawie etnografii, tj. publikacji na ten temat i osobistych wizyt autorki w ciągle istniejących warsztatach na terenie Egiptu. Nie jest dla mnie do końca zrozumiały pomysł na zamieszczenie takich badań w pracy o ceramice z początków historii Egiptu. Rozumiem ogólny zamysł, ale zabrakło mi wyraźnego połączenia tych badań z analizowanym materiałem. Jak dokładnie cechy wspólne można by wyróżnić? I o czym one świadczą? Zabrakło mi tutaj także podbudowy w postaci analiz materiału z okresów porównywalnych do tego analizowanego w pracy, np. prace na podstawie ceramiki z Hierakonpolis (np. Baba, M., and M. Saito. 2004. Experimental Studies on the Firing Methods of

Black-topped Pottery in Predynastic Egypt. In *Egypt at its Origins. Studies in Memory of Barbara Adams. Proceedings of the International Conference "Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt,"* Krakow, 28th August–1st September 2002, edited by S. Hendrickx, R. F. Friedman, K. M. Ciałowicz, and M. Chłodnicki, 575–589, OLA 138. Leuven: Peeters.)

Najmocniejszą stroną rozprawy pani Sobas są rozdziały bezpośrednio związane z opisywanymi naczyniami ceramicznymi z Komu Zachodniego w Tell el-Farcha. Podział formalny na typy jest jak najbardziej poprawny. Bardzo dobrze zostały opisane typy naczyń, także występująca dekoracja. Bardzo szeroko autorka odnosi się do znaków występujących na naczyniach i ich znaczeniu zarówno ogólnemu jak i w związku ze stanowiskiem Tell el-Farcha.

Bardzo ciekawy jest także rozdział opisujący funkcje naczyń, które rozpatrywane są na podstawie cech morfologicznych naczyń, ale także kontekstu ich znalezienia w oparciu o bardzo szeroką literaturę tematu.

Na dużą pochwałę zasługuje podsumowanie, które wprowadzić częściowo mogłoby być osobnym rozdziałem, tj. np. charakterystyka naczyń z Komu Zachodniego wg kontekstu ich występowania. Szkoda tylko że zabrakło tutaj planów samego stanowiska z wydzielonymi strukturami. Trudno śledzić tekst opisujący miejsca występowania naczyń nie mając tych miejsc przed oczami.

Cieszy również fakt, że praca zawiera wyniki analiz petrograficznych wybranych mas ceramicznych. Badania takie, w archeologii Egiptu w sensie ogólnym, są ciągle niewystarczające.

Charakterystyka doboru i wykorzystania źródeł

Autorka bardzo skrupulatnie podeszła do wyszukiwania źródeł potrzebnych do bardzo dobrego opracowania zespołu naczyń z Komu Zachodniego. Jednym z zagadnień, którym się zajęła dotyczy technik produkcji. W tym miejscu zabrakło mi tylko bardzo dobrej publikacji: *The Origins and Use of the Potter's Wheel in Ancient Egypt* napisanej przez S. Doherty i wydanej w 2015.

Mimo bogatej bibliografii duże partie tekstu odnoszące się do zagadnień ogólnych nie zostały podparte przypisami. Odnosi się przy tym wrażenie, że autorka cytuje te same prace nie rozwijając tematu. Należy przy tym zaznaczyć, że dotyczy to tylko rozdziałów o charakterze wprowadzającym, zakreślającym przede wszystkim tło kulturowo-historyczne.

Ocena formalnej strony pracy (poprawność języka, opanowanie techniki pisania pracy, spis rzeczy, odsyłacze, jakość ilustracji)

Praca została napisana dobrym językiem. Wprawdzie da się zauważyć małe potknięcia, które najwyraźniej są przede wszystkim wynikiem przebudowywania tekstu – np. w tytule rozdziału 6 powinno znaleźć się słowo rekonstrukcja a nie rekonstrukcji (strony 2 i 57), ale całość czyta się bardzo płynnie.

Rozprawa zawiera wszystkie elementy pracy naukowej – poprawnie zbudowane odsyłacze i bibliografię, także spis tabel i ilustracji.

Katalog naczyń opisywanych w tekście zasadniczym jest skonstruowany w bardzo przejrzysty sposób w oparciu o przemyślany i logiczny schemat. Ilustracje zostały przygotowane w ogromną starannością, tak że można je uznać za gotowe do publikacji.

Podsumowanie i ocena końcowa

Podsumowując rozprawa Magdaleny Sobas jest w pełni samodzielną pracą opartą o już bogate doświadczenie terenowe autorki. Pokazuje jej obycie z naczyniami ceramicznymi, które znajdowane w kontekście osadniczym bywają trudne do klasyfikacji ze względu na ich fragmentaryczne zachowanie. Praca powinna zostać opublikowana, szczególnie rozdziały odnoszące się do funkcji naczyń i ich znaczenia dla lepszej charakterystyki kontekstu archeologicznego.

Ja, niżej podpisana stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska Magdaleny Sobas spełnia warunki określone w art. 13.1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65 poz. 595 z późn. zmianami) i wnioskuję o dopuszczenie Magdaleny Sobas do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kair, dn.09.10.2021

